

DE
GAVE STAD

D O R P

Cultuurhistorische Verkenningen
van de wijken
in
Zoetermeer

Zoetermeer
als staalkaart
van
naoorlogse stedenbouw
en
architectuur

DE
G A V E S T A D

D O R P

Cultuurhistorische Verkenningen
van de wijken
in
Zoetermeer

Zoetermeer
als staalkaart
van
naoorlogse stedenbouw
en
architectuur

INHOUD

Vooraf	1
Ontwikkeling in fases	5
Ruimtelijke opzet	15
Groen en water	19
Bebouwingsbeeld	23
Architectuur	25
Ontwikkelingen na 1970	29
Bijzondere kwaliteiten	31
Conclusie	33
Bronnen en literatuur	35

In het uitbreidingsgebied zijn vijf woonbuurten gerealiseerd: de Oorlogsheldenbuurt (I), de Oranjebuurt (II), de Zeeheldenbuurt (III), de Schildersbuurt (IV) en de Dichtersbuurt (V).

Het gebied Dorp vormt de eerste naoorlogse uitbreiding van Zoetermeer. Het wordt begrensd door het Wilhelminapark/Dorpsstraat/Schinkelweg/Den Hoorn/ Bleiswijkseweg in het noorden, door de Binnenweg/Rokkeveenseweg in het oosten, de A12 in het zuiden en de Delftsewallenwetering in het westen.

In het uitbreidingsgebied werden vijf woonbuurten gerealiseerd: de Oorlogsheldenbuurt (I), de Zeeheldenbuurt (III) en de Schildersbuurt (IV) ten oosten van de Stationsstraat, en aan de andere, westelijke kant de Oranjebuurt (II) en de Dichtersbuurt (V). De historische Stationsstraat markeert tevens het verschil in het karakter van de buurten aan weerszijden: het gebied ten oosten in de nabijheid van de fabrieken is opgezet als eenvoudige woonwijk (I, III en IV), het deel ten westen en met name de Oranjebuurt (II), was 'in zekere mate' bedoeld als middenstandswijk.

Aan de zuidkant werd langs de A12 een sportpark aangelegd en aan de Binnenweg een begraafplaats. Ernaast was een industrieterrein gepland.

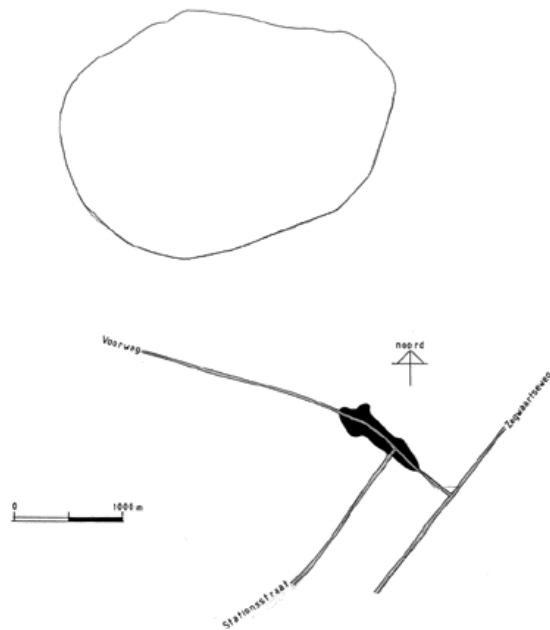
Al in 1936 werd een uitbreidingsplan, vervaardigd door het stedenbouwkundig adviesbureau van het Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland, door de gemeenteraad vastgesteld. Door de sterke groei van met name Zegwaard was er grote behoefte aan nieuwe bouwgrond ontstaan. *'Gezien de loop der bevolking van Zoetermeer en Zegwaard als centrum van de polder, de gunstige ligging ten opzichte van 's-Gravenhage, Leiden, Alphen, Boskoop, Gouda, Rotterdam en Delft, die allen in een cirkel van 15 à 20 km. rond de kom dezer gemeenten gelegen zijn, de gunstige ligging ten opzichte van trein, water en landwegen ligt de verwachting voor de hand dat in de toekomst een aanmerkelijke ontwikkeling zal ontstaan'*, schreef het Instituut met vooruitziende blik. Directeur van het Instituut was W.F. Schut, dezelfde die later deel uit zou maken van de werkgroep ontwikkeling Zoetermeer die aan de wieg stond van de groeikern.

Tot uitbreiding kwam het pas na de tweede wereldoorlog. Het herziene uitbreidingsplan werd in 1947 vastgesteld. De herziening was onder meer nodig vanwege de mogelijkheid tot vestiging van industrie, de vraag waar het busbedrijf Citosa moest worden gevestigd en nadere bepalingen omtrent de tuinbouw, *'aangezien de gemeente niet zonder meer het landelijk gebied bij stukjes en beetjes aan de onaesthetische glascultuur wenscht te zien prijs gegeven'*. In 1954 volgde een herziening in onderdelen: ook nu weer waren nieuwe wensen en behoeften naar voren gekomen (Citosa had zich bijvoorbeeld elders gevestigd). De omvang van het plan was gebaseerd op de verwachting voor 1980. Het inwonertal werd toen geschat op 9.000 (in 1954 bedroeg het aantal 6.695).

De gemeente Zoetermeer - ontstaan in 1935 door samenvoeging van de gemeenten Zoetermeer en Zegwaard - bestond toen uit een dorpskern, de Dorpsstraat, waaruit

*De Eerste Stationsstraat gezien richting Karel Doormanlaan/Oranjelaan.
Het eens landelijke weggetje werd veranderd in een brede straat toen in 1953
de sloten aan weerszijde werden gedempt.*

Het insect met de drie poten.

De gemeente Zoetermeer in 1935 ontstaan door samenvoeging van de gemeenten Zoetermeer en Zegwaart bestond uit een dorpskern, de Dorpsstraat waaruit de verbindingswegen met lintbebouwing richting Den Haag (Voorweg), Benthuizen (de Zegwaartseweg) en Delft (de Stationsstraat) liepen.

verbindingswegen met lintbebouwing richting Den Haag (de Voorweg), Benthuisen (de Zegwaartseweg) en Delft (de Stationsstraat) liepen, in die tijd getypeerd als 'een insect met drie poten'.

De oude dorpskern heeft zich redelijk kunnen handhaven in de nieuwbouwtad Zoetermeer die na deze eerste uitbreiding en vooral na de aanwijzing tot groeikern in 1962 ontstond. Al scheelde het niet veel: in de jaren zestig had men het plan opgevat de gehele Dorpsstraat te slopen en als herontwikkelingsgebied op te nemen in het nieuwe stadscentrum.

De Dorpsstraat is niet de oudste straat van Zoetermeer; dat is de Broekweg die waarschijnlijk al in de tiende eeuw onderdeel uitmaakte van de eerste ontginningen. De bewonerskern verplaatste zich in de dertiende eeuw naar de huidige Dorpsstraat. In feite waren er twee Dorpsstraten: een westelijke in Zoetermeer en een oostelijke in Zegwaart. Bij de grens van de beide dorpen stond de kerk. Na de samenvoeging in 1935 werd het één Dorpsstraat. De beide Dorpsstraten werden oorspronkelijk gekruist door de Leidse- en de Delftsewallenwetering en met elkaar verbonden door een brug. Toen in de jaren zestig van de negentiende eeuw de weteringen in dit gedeelte werden gedempt, verdween de brug.

De Dorpsstraat ligt op een pakket niet afgegraven veen. Het veen in het omliggende gebied is in de loop van de eeuwen afgegraven en daarom ligt de Dorpsstraat nu hoger. Rondom loopt een ringvaart, bestaande uit de Buurvaart en de beide Dobben; de grote Dobbe aan de kant van Zoetermeer die pas in de jaren zeventig van de twintigste eeuw zijn huidige omvang heeft gekregen, en de kleine Dobbe aan de kant van Zegwaart. Het water zorgt ervoor dat de op het veen gebouwde huizen niet verzakken. Water en groen omringen als een gordel het Dorpsstraat-gebied, waarin de wegen van de Dorpsstraat en de Leidsewallen/Delftsewallen een stenen kruis vormen.

Het merendeel van de bebouwing dateert uit de negentiende en twintigste eeuw. Enkele stammen uit de achttiende eeuw en de oudste zijn zeventiende-eeuws.

Uit de middeleeuwse periode is vrijwel niets bewaard.

Het zal niemand verbazen dat in de Dorpsstraat de meeste monumenten van Zoetermeer zijn te vinden: er staan 5 rijksmonumenten (op een aantal van 15) en 28 gemeentelijke monumenten (op een aantal van 76).

In het type gebouwen is duidelijk een verschil te zien tussen het Zoetermeerse deel en het Zegwaartse deel. Zoetermeer was rijk en welvarend en in dit deel van de Dorpsstraat zijn dan ook de vrijstaande herenhuizen en villa's te vinden, gelegen in riante tuinen. Zegwaart was een dorp van kleine handelaren en de middenstand. De kleinschalige bebouwing met winkels, café 's en ambachtelijke bedrijven is hier aaneengesloten.

*De Molenweg (nu Eerste Stationsstraat) met korenmolen De Hoop in 1910.
Foto Gemeentearchief Zoetermeer.*

Het gebied van de uitbreiding ten zuiden van de oude dorpskern was geen maagdelijk gebied: er waren wegen met lintbebouwing en aan de zuidkant was Nutricia gevestigd.

DE HISTORISCHE INFRASTRUCTUUR

De Stationsstraat was de belangrijkste weg. Waarschijnlijk heette de weg in de middeleeuwen Kapellelaan, zo genoemd naar een kapel die in 1610 werd afgebroken. Na de bouw van een korenmolen werd de naam Molenweg, welke naam in ieder geval voorkomt vanaf 1502, dus al vóór de sloop van de kapel.

Na de aanleg van de Molenstraat in 1929 werd de Molenweg omgedoopt in Stationsstraat, naar het station waar de straat sinds 1868 heen leidde. Bebouwing was er tot de eeuwwisseling nauwelijks. De Stationsstraat was een landelijk weggetje met aan weerszijden water en omzoomd door bomen. Er stonden een molen en enige boerderijen. De vestiging van Nutricia aan de Stationsstraat in 1896 gaf aanleiding tot de bouw van huizen: er verschenen een stationskoffiehuis in 1907 en tussen 1907 en 1913 kleine blokjes arbeiderswoningen. In de jaren twintig en dertig werd de straat als aangename woonplek ontdekt door de notabelen. Zo verrezen in de jaren voor de oorlog tientallen vrijstaande of twee-onder-een kap woningen, gesitueerd in ruime tuinen. Ook de Pelgrimskerk met pastorie werd in die tijd gebouwd.

Haaks op de Stationsstraat kwamen twee zijstraten uit: de Vondelstraat, gevormd door tien arbeidershuisjes uit 1913 en aanvankelijk Kruiskade geheten en de Molenstraat.

De Molenstraat werd in 1929 aangelegd als eerste officiële uitbreiding van het dorp Zegwaard. De straat loopt uit op de plaats waar de molen aan de Stationsstraat staat en zo sprak men ook wel van de straat bij de molen. De meeste huizen dateren uit de jaren dertig.

De Rokkeveenseweg die het uitbreidingsplan ten oosten begrenst, loopt vanaf Den Hoorn in zuidelijke richting tot de inmiddels verdwenen Landscheiding. De Landscheiding, een stelsel van aaneengesloten dijken tussen de waterschappen Rijnland, Schieland en Delfland, liep ten zuiden van de rijksweg A12 in het huidige Rokkeveen. Met de bouw van deze wijk verdween een groot deel van de dijk. In 1295 werd Rokkeveen vermeld onder de naam Ruckenvene. Het gebied was toen een zelfstandige ontginning, waarvoor de huidige Rokkeveenseweg de basis vormde. Op een enkele boerderij na was er tot halverwege de negentiende eeuw geen bebouwing. Na de aanleg van de spoorlijn ontstond enige bebouwing rondom de overweg (ter plaatse van de huidige fietstunnel) en vanaf het einde van de negentiende eeuw werden er arbeidershuisjes gebouwd. Nutricia bezat er twee boerderijen voor de eigen melkvoorziening: de Nutriciahoeve en de Lactohoeve aan de overzijde van het spoor (nu Pelgrimshoeve).

*De Schinkelweg in 1910.
Vergeleken met toen is er betrekkelijk weinig veranderd.
Foto Gemeentearchief Zoetermeer.*

*De Delftewallenwetering vormt de westelijke begrenzing van het Dorp
(hier gezien richting Dorpsstraat).*

De Schinkelweg aan de noordkant ligt in het verlengde van de Dorpsstraat. De oudst bekende vermelding dateert uit 1449. Een schinkel of schenkel is een dijk die een hoek maakt met een bestaande dijk. De bestaande dijk waar de Schinkel in de middeleeuwen tegenaan werd gelegd, was de Zegwaartseweg/Rokkeveenseweg. Pas rond 1900 ontstond er bebouwing langs de Schinkelweg. De huizen die er nu staan dateren voor het overgrote deel uit de periode 1890-1910.

Den Hoorn of in de volksmond 'De Horre' vormde tot halverwege de twintigste eeuw een afzonderlijke buurtschap. Hoorn betekent hoek en de naam komt voor het eerst voor in 1611. Op Den Hoorn komen de Schinkelweg, Rokkeveenseweg, Bleiswijkseweg en Zegwaartseweg uit, een kruispunt van vier wegen ofwel vier hoeken. In het buurtschap waren kleine neringdoenden gevestigd: er waren onder meer een herberg, een schoenmaker, een kruidenier, een bakker en een smid.

Eeuwenlang markeerde de Delftsewallenwetering samen met de Leidsewallenwetering de grens tussen Zoetermeer en Zegwaart. De weteringen vormden van oorsprong een waterkering voor de eerste Zoetermeerse ontginningen vanaf ongeveer het jaar 1000. Beide waren oorspronkelijk met elkaar verbonden: het water liep dwars over het kruispunt met de Dorpsstraat. In de jaren zestig van de negentiende eeuw werd het water daar gedempt en de stenen brug verwijderd. Over de Delftsewallenwetering kon men heel vroeger Delft per schip bereiken, maar al omstreeks 1800 werd de vaarweg nauwelijks meer gebruikt en toen de spoorlijn in 1868 over de Delftsewallenwetering was aangelegd, was het definitief afgelopen.

Evenals de Leidsewallenwetering is de Delftsewallenwetering nu afgebroken. Liepen de wallen voorheen ten zuiden van de A12 verder, sinds 1988 eindigen zij daar.

DE VIJF WOONBUURTEN

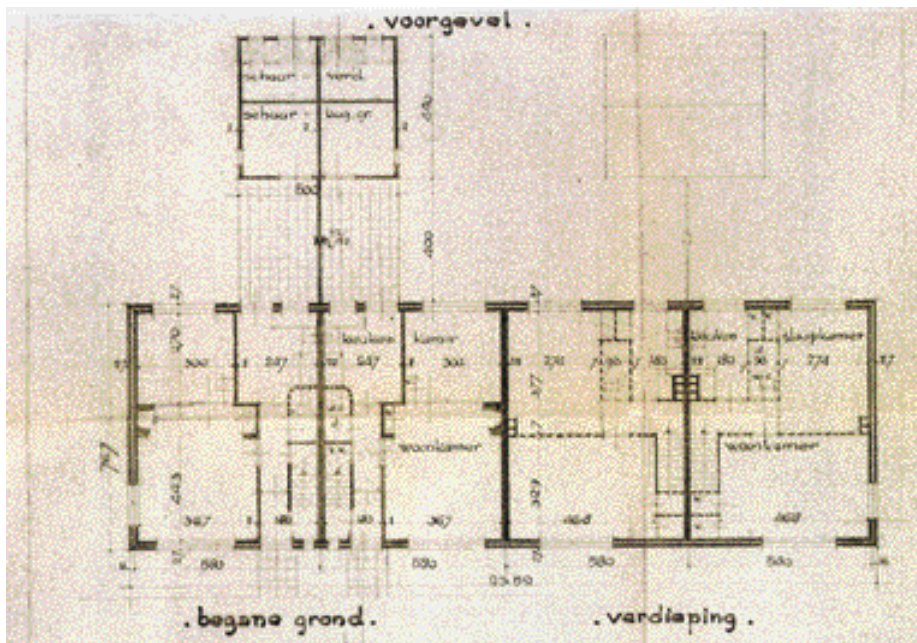
In 1954 werd het plan tot herziening van het uitbreidingsplan in onderdelen vastgesteld. Het bestond uit drie delen: de Oorlogsheldenbuurt (I), de Oranjebuurt (II) en de Zeehelden- en Schildersbuurt (III en IV). De Dichtersbuurt (V) zou als laatste op een herzieningsplan uit 1956 aangegeven worden.

Oorlogsheldenbuurt (I)

De buurt tussen de Schinkelweg/Den Hoorn en de Molenstraat werd als eerste gebouwd vanaf ongeveer 1948. Het was ten tijde van de vaststelling van het uitbreidingsplan in onderdelen al voor een belangrijk tot uitvoering was gekomen. De straten in de buurt werden genoemd naar gestorven oorlogshelden.

*Voormalige duplexwoningen aan de Jan Hoornstraat.
Zij waren bedoeld voor een snelle leniging van de woningnood.*

*Plattegrond van een duplexwoning.
Zowel op de begane grond als op de verdieping kon een gezin wonen.
Tekening Archief Gemeente Zoetermeer 1940 - 1961, nr.580.*

In opdracht van de Algemene Woningbouwvereniging Beter Wonen, de katholieke woningbouwvereniging De Goede Woning en van de gemeente werd een groot aantal woningwetwoningen (arbeiderswoningen) gerealiseerd, waaronder enige duplexwoningen. De laatste vertegenwoordigden een bijzonder type dat in 1946 in opdracht van het rijk was ontwikkeld om het woningtekort sneller te kunnen verminderen. De duplexwoning was een krappe tweegezinswoning (met een gezin beneden en een gezin boven) die, als het woningaanbod weer ruimer zou worden, eenvoudig omgebouwd zou kunnen worden tot een eengezinswoning. Beter Wonen bouwde in 1950-1951 acht duplexwoningen (twee blokken van vier) aan de Jan Hoornstraat en drie duplexen aan de Schoolstraat. Ook aan de Molenstraat en aan de Cornelis van Eerdenstraat werden duplexwoningen gebouwd.

In 1958 verrees een galerijflat - de eerste in Zoetermeer - aan de John McCormickstraat, bestaande uit drie bouwlagen met souterrain. Het terrein rondom de flat werd voorzien van beplanting en de kleuters kregen de beschikking over een zandbak en een klein klimrek. Ten behoeve van het personeel van de KLM werden in 1959 15 woningwetwoningen gebouwd aan het Wilgenplein.

Bij de straat naar de Schinkelweg (nu de Schoolstraat) werd een aantal scholen geconcentreerd (twee scholen voor landbouwonderwijs, een school voor het lager onderwijs en een voor het uitgebreid lager onderwijs met gymlokaal). Tevens werd voorzien in een badhuis aan de Badhuisstraat (nu 5 Meistraat).

Oorspronkelijk was er een doorgaande verbinding gedacht van de Rokkeveenseweg naar de Vlamingstraat via de Meidoornlaan/Julianalaan. Dit tracé werd in 1956 meer naar het zuiden verlegd via de Karel Doormanlaan/Oranjelaan, zodat een rechtstreekse aansluiting van de Meidoornlaan op de Julianalaan niet meer nodig was. De Meidoornlaan werd in plaats daarvan naar het noorden toe afgebogen richting Stationsstraat.

Zeeheldenbuurt (III) en Schildersbuurt (IV)

De uitbreiding ten zuiden van de Molenstraat omvatte de bouw van woningwetwoningen, de meeste in opdracht van de gemeente. Dit werden de Zeeheldenbuurt en de Schildersbuurt. Rondom dacht men aan een beplantingsrand, in het zuiden met het doel de woonwijk te scheiden van het industrieterrein dat gepland was op het land van de boerderij Ruimzicht en in het oosten als beëindiging van de bebouwing. In het groen, verspreid tussen de bouwstroken, werden enige speelvelden geprojecteerd.

Een groot aantal kleine dwarsstraten verbindt de hoofdstraten van de Zeeheldenbuurt, de De Ruyterstraat en de Karel Doormanlaan.

De eerste huizen werden in 1956 door de gemeente gesticht ten behoeve van de industrieën Nutricia, Van der Spek en Zephyr aan de De Ruyterstraat en de Heemskerckstraat.

*Buurtwinkelcentrum Piet Heinplein.
De winkels zijn aan één van de lange zijden geconcentreerd
op de begane grond van een blok flatwoningen.*

Het waren premiewoningen, gebouwd met premie van het ministerie van wederopbouw en volkshuisvesting.

In het midden van de wijk werd aan het Piet Heinplein in de jaren zestig een klein buurtwinkelcentrum gerealiseerd. De bebouwing bestaat uit gestapelde bouw van vier lagen aan één van de lange zijden. De winkels bevinden zich op de begane grond.

Aan de overzijde staan een blokje eengezinshuizen en de gereformeerde kerk Het Kompas (1955/1956). Gestapelde bouw van vier lagen op een onderbouw met berging verrees aan de Van Brakelstraat.

Een partiële herziening van het uitbreidingsplan uit 1960 vormde de afronding van de zuidoostelijke hoek van de dorpsuitbreiding. Aan de Karel Doormanlaan kwamen drie blokken van vierlaags gestapelde bouw op een onderbouw en een aantal blokken eengezinshuizen. Speelsterreinen, plantsoen en losse autoboxen hoorden erbij.

In aansluiting aan de Zeeheldenbuurt werd de Schildersbuurt gebouwd, ten zuiden van de Karel Doormanlaan. Oorspronkelijk was voorzien in een verbinding tussen de Gerard Doustraat (de straat die de zuidzijde van de buurt begrenst) en de Rokkeveenseweg, maar dit plan kwam te vervallen bij een wijziging uit 1958. De Gerard Doustraat loopt nu dood.

Oranjebuurt (II) en Dichtersbuurt (V)

In dit als middenstandswijk bedoelde gebied ten westen van de Stationsstraat was een nieuw raadhuis geprojecteerd aan de Delftsewallen, ongeveer op de plaats waar nu de Morgensterkerk staat. In het centrum was een plein gedacht met een belangrijk openbaar gebouw (cultureel, sociaal of onderwijs). Parallel aan de Buurvaart langs de Dorpsstraat zou een rechte gracht komen. Langs de kaderand werd groen ontworpen *'teneinde de minder fraaie achterzijde van bebouwing langs de Dorpsstraat aan het oog te onttrekken'*. De Julianalaan was bedoeld als onderdeel van een doorgaande verbinding tussen de Rokkeveenseweg en de Vlamingstraat over de Delftsewallen heen. In de herziening uit 1956 werd de brug over de wallen iets naar het zuiden verschoven zodat niet de Julianalaan maar de verlengde Karel Doormanlaan (Oranjelaan) tot hoofdverkeersweg werd gemaakt. Het raadhuis en het plein kwamen er niet en de 'rechte gracht' werd later het Wilhelminapark met de serpentinevijver, in 1950-1951 aangelegd naar ontwerp van J.T.P. Bijhouwer.

De westrand langs de Delftsewallen was oorspronkelijk bedoeld voor woningen, maar werd bij de herziening uit 1956 gereserveerd voor verschillende scholen. In het jaar 1971 werd in deze strook aan de Van Stolberglaan een Bad- en Sportcentrum gebouwd, later De Driesprong genaamd.

De eerste huizen in de Oranjebuurt werden vanaf 1951 gebouwd.

Eén van de drie flatgebouwen langs de zuidelijke rand van het Dorp aan de Dr. J.W. Paltelaan.

Aan de Julianalaan verrees in 1955 een kerkgebouw, de Adventskerk. De Oranjelaan fungeerde als winkelstraat. Hier staat aan een kant gestapelde bouw van twee en drie lagen met winkels eronder.

De Dichterswijk, waarin opgenomen de Vondelstraat met de kleine arbeiderswoningen uit 1913, werd gebouwd als resultaat van de herziening uit 1956, die nodig was geworden door de snelle groei van de gemeente. Langs de zuidelijke rand staan drie blokken van drie lagen op een onderbouw met berging, waartussen twee blokjes eengezinshuizen zijn gesitueerd. Gestapelde bouw staat ook aan de Vondelstraat, de Perkstraat, de Kloosstraat en de Frederik Hendriklaan waartussen zich groengebieden bevinden. Deze blokken zijn gerealiseerd als gevolg van weer een herziening uit 1959.

*De eerste uitbreiding van Zoetermeer wordt aan de noordzijde begrensd door de Buurvaart en de Schinkelweg, aan de oostzijde door de Rokkeveenseweg en de westzijde door de Delfsewallenwetering.
Dwars door het gebied lopen de Stationsstraat in noord- / zuidelijke richting en de Oranjelaan / Karel Doormanlaan in oost- / westelijke richting.*

Het gebied wordt begrensd en doorsneden door historische wegen en weteringen. Hierin liggen de vijf buurten met hun eigen karakteristieken.

Aan de westkant ligt als duidelijke begrenzing de Delftsewallenwetering, als onderdeel van het historische kruis van hooggelegen veendijken en weteringen van Zoetermeer. De wetering vormt geen verbinding, er loopt slechts een voetpad en een graspad langs met geen of slechte aansluitingen op de omgeving.

Ook de Schinkelweg en Den Hoorn ten noorden zijn hooggelegen veendijken en weteringen. Zij vormen als verkeersweg een verbinding tussen de Dorpsstraat in de oude dorpskern en de Bleiswijkseweg. De Bleiswijkseweg is een oude afgegraven veendijk die slechts voor een klein deel zijn kleinschalige karakter heeft behouden.

De Rokkeveenseweg, de oostelijke begrenzing, is eveneens een afgegraven veendijk. De weg, die zijn oorspronkelijke karakter grotendeels heeft verloren en thans een rommelig aanzien heeft, loopt tot aan het spoor en gaat dan als fietspad verder.

Dwars door het gebied lopen de Stationsstraat van noord naar zuid en haaks daarop de Karel Doormanlaan/Oranjelaan van oost naar west. Beide wegen fungeren als brede verkeerswegen.

De historische Stationsstraat verloor zijn landelijke karakter grotendeels door de demping van de sloten in 1953, waardoor de straat veel breder werd. De structuur die al veel eerder door de aanleg van de spoorlijn (1868) en door de doorgetrokken rijksweg (ca. 1930) gewijzigd was, werd door de aanleg van de Karel Doormanlaan/Oranjelaan nog eens onderbroken. Voor deze doorbraak moesten enkele huizen wijken. Voor de aanleg van de Gerard Doustraat werd de boerderij 'Koe en Paard' gesloopt.

De Oorlogsheldenbuurt (I) kent een kleinschalige en gevarieerde opzet. De rechthoekige vorm van de buurt wordt begrensd door nagenoeg recht lopende straten. Daarbinnen zijn de twee hoofdstraten, de Cornelis van Eerdenstraat en de Jan Hoornstraat verbonden door intieme pleintjes waaraan tweelaags woonhuizen zijn gesitueerd. Er is geen rechtstreekse verbinding met de Schinkelweg/Den Hoorn.

Opvallend is de knik in de Cornelis van Eerdenstraat die de lange zichtlijn onderbreekt. Een aparte enclave buiten de rechthoek wordt gevormd door het Wilgenplein met verspreid liggende tweelaags woonblokjes. Ze zijn gesitueerd in een merkwaardig geïsoleerd hoekje tussen de Rokkeveenseweg, de Bleiswijkseweg en de gebogen Binnenweg.

Lange reeksen uniforme woningen bepalen voor een belangrijk deel het beeld van het Dorp (Frans Halsstraat).

De woningen aan de Van Goghstraat zijn schuin ten opzichte van elkaar geplaatst. Op de achtergrond staat een rij populieren die de buurt van het industriegebied afschermt.

De Zeeheldenbuurt (III) bezit een langgerekte vorm met een rechthoekig stelsel van smalle straten tussen de De Ruyterstraat en de Karel Doormanlaan, waarin het Piet Heinplein met de buurtvoorzieningen het middelpunt vormt. In het gedeelte ten oosten van het Piet Heinplein kennen de smalle tussenstraten een schuine verkaveling. De woningen aan de Karel Doormanlaan op de kop van deze straatjes zijn naar analogie schuin gesitueerd.

Verrassende stukjes straataanleg zijn naast de traditionele lineaire wegenstructuur te vinden in de Schildersbuurt (IV). Aan de oostkant vormen vier smalle parallelstraatjes met strokenbouw een fraaie overgang naar het groengebied met waterpartij aan de rand van de buurt.

Aan de Van Goghstraat staan haaks op de straat schuin ten opzichte van elkaar geplaatste woonblokken van twee lagen zó , dat ze in een punt richting Gerard Doustraat uitlopen. Tussen de blokjes is groen aangelegd.

De Gerard Doustraat zelf heeft geen bebouwing, maar fungeert als achterkant. De Vermeerstraat is de hoofdstraat maar deze heeft kennelijk niet de stedenbouwkundige betekenis gekregen die ooit bedoeld is geweest. Nu is hij voor auto's afgesneden van de Karel Doormanlaan.

De Oranjebuurt (II) wordt gekenmerkt door een royale opzet met gebogen stratenpatroon waar in verhouding veel vrijstaande en twee-onder-een kap woningen staan. Centraal in de buurt ligt een driehoekig groen pleintje. De situering aan het Wilhelminapark versterkt het ruime en weidse karakter van de buurt.

De langgerekte Dichtersbuurt (V) heeft een nagenoeg lineair wegensysteem met evenwijdig aan elkaar of kruisende wegen. Centraal in de Dichtersbuurt (tussen de Vondelstraat en Frederik Hendriklaan) liggen bouwblokken van drie en vier lagen die in stroken verkaveld zijn, met tweelaags woonhuizen op de korte zijden. Tussen de stroken ligt openbaar groen. Deze verkaveling in stroken is geheel conform moderne stedenbouwkundige opvattingen, waarbij men streefde naar een open structuur met gebouwen in het groen. Aan de zuidzijde wordt het beeld bepaald door drie ten opzichte van elkaar verspringende bouwblokken van drie lagen op een onderbouw waartussen tweelaags woonhuizen met langskap.

Een geïsoleerd gebiedje vormt de Potgieterstraat, een brede, doodlopende straat met aan weerszijden tweelaags huizen die slechts door een voetpad wordt verbonden met de Vondelstraat.

*Het door J.T.P. Bijhouwer, in Engelse landschapsstijl ontworpen Wilhelminapark
aan de noordzijde van de eerste uitbreiding.
Aan de zuidzijde het Burgemeester Vernèdesportpark.
De twee parken zijn min of meer onderling verbonden door de groenstructuur langs
de Delftsewallenwetering.*

*Het Wilhelminapark in 1955 niet lang na de aanleg. Het groen is nog pril.
Op de achtergrond links de Nicolaaskerk en rechts de Oude Kerk aan de Dorpsstraat.
Foto Gemeentearchief Zoetermeer.*

Grote plantsoenen en parken zijn met uitzondering van het Wilhelminapark, in de wijk niet aanwezig, het openbare groen van enige omvang bevindt zich hoofdzakelijk aan de randen.

Het in Engelse landschapsstijl aangelegde Wilhelminapark met de serpentinevormige vijver uit 1950-1951 ligt in het noorden en is het eerste en dus oudste park van Zoetermeer. Het is als herdenkingspark of bevrijdingspark ontworpen door J.T.P. Bijhouwer van de landbouwhogeschool te Wageningen. Zijn plan van aanleg werd verder uitgewerkt door tuinarchitect J.H.R. van Koolwijk. Het plan voorzag in een waterpartij van ongeveer 2.700 m², paden over een lengte van 1.250 meter en een terras. De grond waarop het park zou komen, was in gebruik als volkstuin. Volgens burgemeester en wethouders zou door de aanleg van dit plantsoen *'het dorpsbeeld niet weinig worden verfraaid'*, omdat er vooral in deze gemeente, liggend in een polderland, grote behoefte bestond aan enig natuurschoon. Een aardige anekdote is het gebaar van de eigenaar van café -restaurant 'Ons Genoegen', A. (Toon) van Fraassen, om de burgemeester vissen voor de vijver aan te bieden, *'daar wij van het park hier ter plaatse zeer veel voordeel hebben, vooral wat zijn ligging betreft in den nabijheid van ons Café-Restaurant en onze Automatiek.'* Het café -restaurant van Van Fraassen was gevestigd aan Dorpsstraat 121, nu 'De Meerbloem'.

Er bevinden zich twee gedenktekens in het park: het oorlogsmonument 1940-1945, eveneens naar ontwerp van Bijhouwer, met reliëfs van G. Brinkgreve die de gedachte onderdrukking en bevrijding tot uitdrukking brengen en een klein monument uit 1998 ter herdenking van Zoetermeerse militairen die omkwamen in voormalig Nederlands-Indië.

Tussen de Meidoornlaan en de Dorpsstraat/Schinkelweg werd in 1955 een parkje op een perceel weiland aangelegd, ter hoogte van de kleine Dobbe.

Langs de noordzijde van de Schinkelweg/Den Hoorn loopt een weterring die in verbinding staat met de Buurvaart. De weterring sluit aan op de Zegwaartsewetering.

Een brede groenstrook met waterpartij waarvoor in 1958 schetsontwerpen werden gemaakt, scheidt de Zeeheldenbuurt en de Schildersbuurt van het industrieterrein. Langs de Gerard Doustraat fungeert een rij hoge populieren als een groen scherm tussen de buurt en de industrie.

Aan de zuidkant ligt het Burgemeester Vernèdesportpark, ingeklemd tussen de A12, de Delftsewallenwetering en de J.W. Paltelaan. De vormgeving van het sportpark was oorspronkelijk strak en rechtlijnig, maar heeft inmiddels de nodige wijzigingen ondergaan. Langs de Delftsewallenwetering loopt een brede groenstrook met een parkachtig karakter, aangelegd in 1958, waarin een zwembad, scholen, hoogbouw voor ouderenhuisvesting en een kerk op ruime afstand van elkaar zijn gesitueerd.

Tussen de Cornelis van Eerdenstraat en de Jan Hoornstraat liggen knusse pleintjes zoals het Kastanjeplein.

*Als terreinafscheiding koos men voor liguster.
Deze karakteristieke hagen zijn nog op diverse plaatsen in het Dorp aanwezig zoals hier in de Molenstraat.*

Aan het groene karakter van de wijk dragen verder bij de groenstroken en boombeplanting in de brede doorgaande wegen, de voortuinen die voor een groot deel nog omzoomd zijn door de oorspronkelijke ligusterhagen, de groene pleintjes in de Oorlogsheldenbuurt (Lindeplein, Kastanjeplein, Wilgenplein) en het collectieve groen tussen de (gestapelde) woningen. Een fraaie groenstructuur met waterpartij bevindt zich tussen de Van Galenstraat en Kortenaerstraat in de Zeeheldenbuurt. Terzijde van het Dorp, aan de Binnenweg, ligt de begraafplaats, waarvan de inrichting gekenmerkt wordt door een sobere en strakke belijning.

Tussen de Van Galenstraat en Kortenaerstraat bevindt zich een fraaie waterpartij omzoomd door brede bermen.

*Voor het eerst verschenen in Zoetermeer gestapelde woningen,
in drie of vier lagen op een onderbouw (Karel Doormanlaan).*

In de wijk is de typische sfeer van een jaren vijftig- en zestig-uitbreidingswijk goed bewaard. Er staan over het algemeen vrij bescheiden woningwetwoningen, veelal twee lagen met langskap, die in lange reeksen aan weerszijden van de straten zijn geschaard. De Oranjebuurt met meer vrijstaande woningen en twee-onder-een-kappers kent een duidelijk rijker bebouwingsbeeld.

Voor het eerst in Zoetermeer werd gestapelde woningbouw toegepast, in drie of vier lagen op een onderbouw, gedekt door een flauw hellende kap of plat dak.

Voor de woningwetwoningen werden in bebouwingsvoorschriften nauwgezet het maximaal aaneengesloten aantal huizen (8), de voorgevelbreedte (5-6 meter) en de goothoogte (4.50-6.50 meter, bij gestapelde woningen 9-10 meter) vastgelegd. Platte daken waren aanvankelijk niet gewenst; het moesten zadeldaken zijn, evenwijdig aan de straat.

Gebouwen die van oudsher fungeren als bijzondere markeringspunten zoals kerken voegen zich in deze wijk onopvallend in het dorpsbeeld. Alleen de oudere Pelgrimskerk, de molen en de fabrieksschoorsteen van Nutricia vormen hier echte 'landmarks'.

De reeksen geschakelde woningen en de bouwblokken met gestapelde bouw uit de jaren vijftig en zestig lijken in eerste instantie een vrij monotoon architectuurbeeld op te leveren, maar bieden zeker bij de woningen uit de eerste helft van de jaren vijftig een aardige verscheidenheid in detaillering, zoals geprofileerde omlijstingen van imitatie natuursteen in mortel rond voordeuren, booglateien boven voordeurkozijnen, siermet-selwerk en schuin geplaatste ruitjes.

De historische straten die in de uitbreidingswijk zijn opgenomen, tonen een individueeler bebouwingsbeeld.

Aan het begin van de Eerste Stationsstraat staan kleine arbeiderswoningen uit 1900, in neo-renaissance stijl, als herinnering aan het oude dorp Zoetermeer.

*Rond 1955 werden drie kerkjes in het Dorp gebouwd.
Dit is één ervan, de Adventskerk aan de Julianalaan, naar ontwerp van architect A. van Eck Wzn
in de stijl van de Delftse School.
De foto is genomen in de winter van 1970.
Foto Gemeentearchief Zoetermeer.*

Er zijn nog enkele bouwwerken uit de negentiende eeuw aanwezig: de Nutricia-Hoeve aan de Rokkeveenseweg (1850/1925), het neo-classicistische woonhuis 'Nabij', Eerste Stationsstraat 84 (1855), de voormalige boerderij en smederij (1858/ca.1900) aan Den Hoorn 4/4a, een neo-renaissance pakhuis aan de Schinkelweg (1895), delen van de oude fabriek Nutricia (1896) en de molen (1897). Uit de eerste helft van de twintigste eeuw dateren de Pelgrimskerk en de pastorie (1932) in de traditionele Delftse Schoolstijl met elementen van de Amsterdamse School, kleine arbeiderswoningen aan het begin van de Eerste Stationsstraat en verderop de markante woonhuizen uit de jaren twintig en dertig die ook aan het begin van de Molenstraat staan waarin de interbellum architectuur is vertegenwoordigd.

Een aantal hiervan staat op de rijks- of gemeentelijke monumentenlijst.

Eveneens in de Delftse Schoolstijl zijn drie kerken gebouwd: de Adventskerk, een eenvoudige zaalkerk met vierkante toren aan de Julianalaan van architect A. van Eck Wzn uit 1955; de gereformeerde kerk Het Kompas aan het Piet Heinplein, gebouwd door D. Huurman in 1955/1956, waar fraaie metselverbanden worden afgewisseld met natuursteen rond de vensters en deuren; en een bescheiden kerkje zonder toren aan de Irenelaan uit 1956, van architectenbureau J. Dekker & P. van der Sterre. Geheel anders van stijl is de strak vormgegeven Morgensterkerk met haar vele betonpalen en grote raamvlakken aan de Nassaulaan uit 1964 van architect W. Wissing.

Fraai in het beeld van de buurt past ook de eerste telefooncentrale van Zoetermeer op de hoek van de Bernhardstraat en de Irenelaan, een markant gebouw dat goed aansluit bij de sobere architectuur van de woonhuizen.

De woningwetwoningen van de gemeente en de woningbouwverenigingen uit het begin van de jaren vijftig werden standaard uitgevoerd naar ontwerp van het vaste architectenbureau J. Dekker (tevens opzichter van gemeentewerken) en P. van der Sterre. Het zijn eenvoudige tweelaags rijtjeswoningen met langskap, gedekt met rode Hollandse pannen. Soms sieren bescheiden decoraties zoals geprofileerde booglateien boven de voordeuren of ruitvormig siermetselwerk de gevels. Het buitenschilderwerk werd in lichte kleuren gehouden, met uitzondering van de buitendeuren en het ijzerwerk. De indeling is traditioneel in de lengterichting georiënteerd. Naast de voor- en achterkamer liggen de gang en de keuken. De kamers werden door een glazen wand van elkaar gescheiden. Als lambrisering in gang en trap diende het gladde betonemaille. Voor de terreinafscheidingen koos men voor ligusterhagen.

Halverwege de jaren vijftig ging men over op het Tramonta-bouwsysteem. Volgens dit systeem werd in de Zeeheldenbuurt een flink aantal woningen gebouwd.

Woningen gebouwd volgens het Tramonta bouwsysteem aan de Karel Doormanlaan.

*De eerste galerijflat van Zoetermeer aan de John McCormickstraat uit 1958.
Vanaf de galerijen aan de achterzijde kijkt men uit op een groengebied.*

De basis is een skeletconstructie van gewapend beton *'ter bevordering van de rationalisatie van het bouwen'*. Door deze nieuwe constructie was het mogelijk een veel transparantere gevel te realiseren waardoor licht- en luchttoetreding optimaal waren.

Tramonta-woningen in de vorm van tweelaags eengezinswoningen met langskap werden gebouwd aan de De Ruyterstraat en aan de schuin verkavelde straatjes tussen deze straat en de Karel Doormanlaan. De schuin geplaatste vijf blokken woningen aan de Karel Doormanlaan en aan de Van Brakelstraat uit 1957 werden eveneens volgens Tramonta gerealiseerd, maar zijn minder traditioneel van opzet. Met hun doorlopende vensterreeksen over de beide bouwlagen waartussen houtbetimmering en het lessenaarsdak met een deklaag van groene leislag, sluiten zij aan bij een modernere richting.

Ook de eerste galerijflat van Zoetermeer uit 1958 aan de John McCormickstraat is gebouwd volgens het Tramonta-systeem. De opbouw van de galerijflat is klassiek met een plint in de vorm van een souterrain, een drietal verdiepingen en een flauw hellend zadeldak met uitstekende dakrand. De galerijen liggen aan de achterzijde, gericht op het openbare groengebied, waar de doorlopende balkonhekken en verticale gevelstijlen voor een fraaie ritmiek zorgen. Een soortgelijke ritmiek bezitten ook de gestapelde blokken aan de J.W. Paltelaan en de Kloosstraat. Geen galerij, maar wel een evenwichtige opbouw in horizontale lijnen met verticale geledingen bezitten de tegenover elkaar gelegen gestapelde woningen aan de Vermeerstraat, ter hoogte van de Karel Doormanlaan.

Deze woningen worden ontsloten door een portiek.

Vermeldenswaard is een aantal portiekwoningen aan de 5 Meistraat en de Cornelis van Eerdenstraat, gebouwd door aannemer Groen en Bregman uit 1954. Ze ogen als tweelaags eengezinswoningen met kap, maar de grote ramen op de verdieping en de ingang met vier brievenbussen verraden dat het hier gaat om gestapelde bouw.

De woonblokjes met plat dak aan het Wilgenplein van architect Wissing uit 1958 zijn uiterst strak en functioneel vormgegeven. De muren van kalkzandsteen zijn gevat tussen betonnen draagbalken. De huizen hadden ten opzichte van de traditionele woning een afwijkende indeling: de keuken was aan de voorzijde gesitueerd en de zitkamer over de volle breedte aan de achterzijde. De borstweringen van keuken- en woonkamerpui waren oorspronkelijk beglaasd.

Portiekwoningen die er uitzien als eengezinswoningen aan de 5 Meistraat.

Grof gedetailleerde kunststof kozijnen ter vervanging van de houten kozijnen verstoren het oorspronkelijke gevelbeeld.

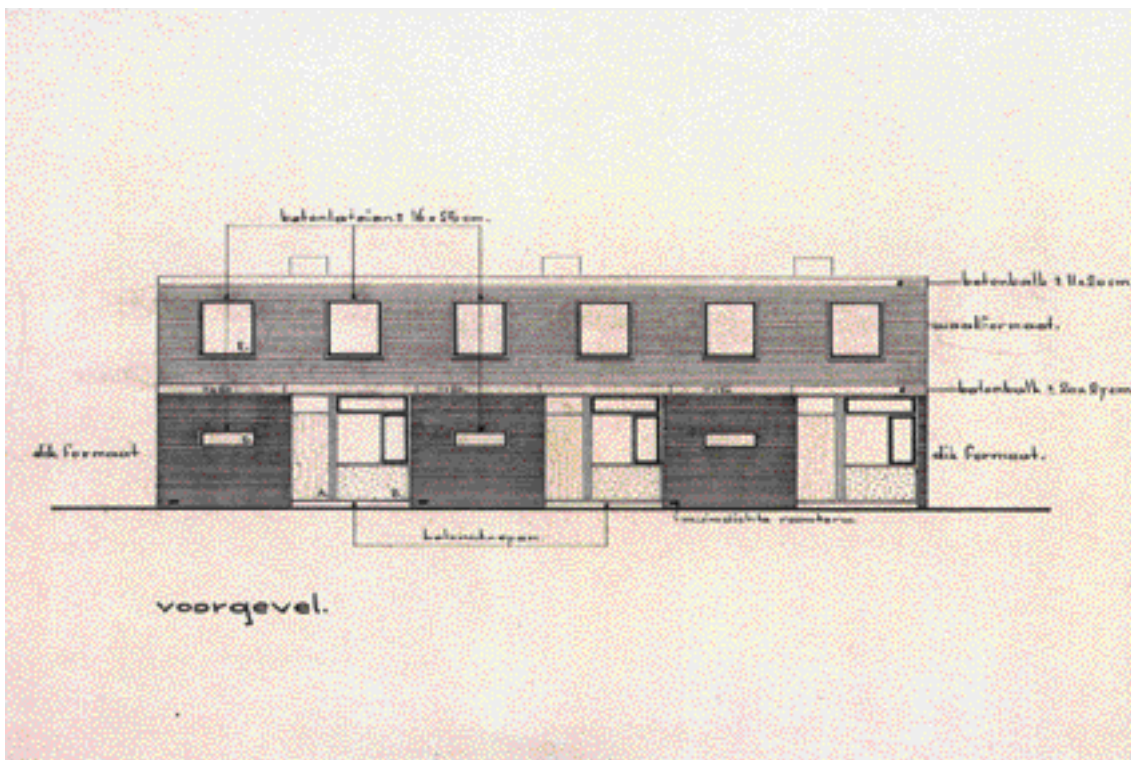
In de uitbreidingswijk is verrassend weinig gewijzigd. De infrastructuur en het bebouwingsbeeld zijn nog vrijwel gaaf. Hier en daar is nieuwbouw verschenen (Sanne van Havelteplein, Bernhardstraat ter hoogte van de molen, kantoorbouw aan de Stationsstraat) of gepland (Meidoornhof). De fraaie oude Pelgrimshoeve aan de Rokkeveenseweg moest in december 1986 het veld ruimen.

Het Burgemeester Vernèdesportpark heeft wel verschillende veranderingen ondergaan:

er kwam bebouwing, ook niet aan het park gebonden, en een deel werd landschappelijk ingericht. Met de aanleg van grote recreatiegebieden elders in Zoetermeer (Westerpark en Noord Aa) heeft het bovendien grotendeels zijn oorspronkelijke functie verloren. Thans is het park zowel ruimtelijk als functioneel sterk versnipperd.

Van invloed op de architectuur zijn de diverse renovatiegolven uit de jaren negentig geweest, die vooral gevolgen hadden voor de oorspronkelijke kozijnen. Deze zijn meestal vervangen door kunststof exemplaren met een andere en veel dikkere profilering. Subtiële details als roedeverdelingen in vensters en glas-in-lood zijn meestal al eerder verdwenen. De verkoop van de voormalige huurwoningen, die altijd aan strenge regelgeving gebonden zijn geweest, leidt over het algemeen tot het plaatsen van al dan niet forse dakkapellen aan de voorzijde waardoor het harmonieuze beeld van een ononderbroken dakvlak aan de straatzijde dreigt te worden verstoord. Sommige straatprofielen zijn onder invloed van de ideeën uit de jaren zeventig gewijzigd: bloembakken onderbreken de oorspronkelijk rechte lijn (Jan Hoornstraat, Cornelis van Eerdenstraat).

Tenslotte verdween in 2000 de laatste duplexwoning aan de Jan Hoornstraat. De nummers 62 en 62a werden samengevoegd tot één 'ont-duplexte' woning.

Ontwerptekening van de woningen aan het Wilgenplein, van architect W. Wissing.
 De smalle raampjes horen bij de berging. Rechts bevindt zich de keuken.
 De woonkamer is aan de achterzijde gesitueerd.
 Tekening Archief Gemeente Zoetermeer 1940 - 1961, nr. 591.

- . de zorgvuldig ingepaste historische straten met hun individueel bebouwingsbeeld;
- . de stedenbouwkundige inrichting van het Wilgenplein in combinatie met de functionele vormgeving van de woningen;
- . de schuine verkaveling van de woonblokjes in de Van Goghstraat;
- . de verkaveling en bebouwing aan de J.W. Paltelaan als afsluiting van de Dichtersbuurt;
- . de ritmiek van de lange rijen geschakelde tweelaags woningen met langskap;
- . de flat aan de John McCormickstraat, typologisch interessant als eerste galerijflat in Zoetermeer;
- . het fabriekscomplex van Nutricia met de schoorsteen langs de A12, als herkenningsteken voor Zoetermeer en als zodanig onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van de stad;
- . het Wilhelminapark als gaaf voorbeeld van een park in Engelse landschapstijl en vanwege de bijzondere functie van herdenkingspark,
- . de ligusterhagen als beeldbepalende groenelementen.

*Braderie in de Dorpsstraat in september 1997.
De foto is genomen in het Zegwaartse deel van de Dorpsstraat.
Foto Wim Goutier.*

De gefaseerde ontwikkeling van de uitbreidingswijk heeft geleid tot vijf afzonderlijke buurten die wat sfeer en karakter betreft op elkaar aansluiten. De historische straten zijn hierin harmonieus geïntegreerd.

Aan de uitbreiding ligt geen bijzonder stedenbouwkundig plan ten grondslag. Er moest worden voldaan aan de groeiende behoefte aan woningen en deze werden pragmatisch gerealiseerd conform de uitbreidingsplannen die herhaalde malen werden herzien. Architectuurhoogstandjes zijn er niet.

Het resultaat is een typische doorsnee jaren vijftig- en zestig-wijk waar aarzelend de nieuwe opvattingen omtrent stedenbouw en architectuur hun intrede doen. Langs de straten staan de traditionele sobere tweelaags rijtjeshuizen met langskap, maar ook zien we net als elders in het land de eerste schaalvergroting optreden in de vorm van gestapelde woonblokken tot een maximum van vier lagen, deels in de moderne strokenbouwverkaveling. Ook de systeembouw wordt voor het eerst toegepast. Hier en daar wordt door een schuine verkaveling de overwegend lineaire opzet van de wijk op een speelse manier doorbroken.

De opzet van de wijk is conform de gangbare eisen ruim, open en groen. De huizen hebben alle voortuintjes, die oorspronkelijk omzoomd waren door ligusterhagen. De straten zijn veelal breed met groenstroken, er zijn intieme pleintjes met speelplaatsen. De Molenstraat biedt wat dit betreft een aardige illustratie van het verschil met de vooroorlogse bouw: het eerste, oudste gedeelte van de straat heeft een stenig karakter door het ontbreken van voortuinen. Aanhakend aan de wijkgedachte, het leidende principe in de vroeg naoorlogse stedenbouw, is het collectieve groen bij de gestapelde woonblokken, waar de bewoners gemeenschappelijke activiteiten konden organiseren. Er is hier geen plaats voor individuele tuinen, schuurtjes en schuttingen.

De uitbreidingswijk is als geheel nog verrassend gaaf. Door de strenge regelgeving voor de huurwoningen is aan de huizen weinig gewijzigd: er zijn nauwelijks verstoringen van het dakvlak door dakkapellen aan de voorzijde, de oorspronkelijke gevelindeling is veelal nog aanwezig en veel geveldetails zijn bewaard. Ook de voor de aanleg van de wijk zo typerende ligusterhaag is nog goed vertegenwoordigd.

BRONNEN EN LITERATUUR:

Archief Gemeente Zoetermeer 1811-1939
Archief Gemeente Zoetermeer 1940-1961

- DLC Architectuurhistorici. Invullen en uitbreiden. Een cultuurhistorische verkenning van naoorlogse wijken in Den Haag 1945-1965. *Den Haag 2000*.
- Gemeente Zoetermeer, Stadswerken, afdeling Ruimtelijke Ontwikkeling. Inventarisatie Dorp. 1998.
- Gent, B. van. Zoetermeer, ontwikkeling van een nieuwe stad. *Zoetermeer 1999*.
- Grootveld, R. en B. Koopmans. Dorpsstraat. Historische straten in Zoetermeer. *Zoetermeer 1993*.
- Grootveld, R. en B. Koopmans. Zegwaartseweg/Rokkeveenseweg/Schinkelweg/Den Hoorn e.a. Historische straten in Zoetermeer. *Zoetermeer 1994*.
- Historisch Genootschap Oud Soetermeer. De geschiedenis op straat. Een ontdekkingsstocht langs de Zoetermeerse cultuurhistorie. *Zoetermeer 2001*.
- Huisman, J. e.a. Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000. *Rotterdam 2000*.
- Ibelings, Hans. De moderne jaren vijftig en zestig. De verspreiding van een eigentijdse architectuur over Nederland. *Rotterdam 1996*.
- Langeveld, Simone. Zeventien Zoetermeerse kerken. *Zoetermeer 1992*.
- Mastenbroek, J. Door wijsheid wordt een huis gebouwd. Christelijke woningbouwvereniging 1964 "Zoetermeer" 1984. *Zoetermeer/Gouda 1989*.
- Nannen, Anne-Marie. Emmen groeit! De veranderingsprocessen in de sociale woningbouw in Emmen. Architectuur, stedenbouw, volkshuisvesting en herstructurering in vijftig jaar tijd. *Assen 2000*.
- Vermeulen, T. 'Zoetermeer-Dorp. Serie over Zoetermeer tussen 1935 en 1966', in: Het Huisnummer, Vidomes Magazine, 1994-1999.
- Vermeulen, T. Vijf meter onder N.A.P. Water in Zoetermeer. *Zoetermeer 2000*.
- 'Zoetermeer: de wrange smaak van dilemma's' in: Wonen-TA/BK 1978, blz. 7-51.
- Zoetermeer, jong of oud? Een terugblik op het verre en nabije verleden. Uitgave gemeente *Zoetermeer 1997*.

COLOFON

Uitgave:

Afdeling Milieu, Bouwen en Wonen, gemeente Zoetermeer

Analyse en tekst:

Botine Koopmans

Redactie:

Ralph Goutier
Dick Valentijn

Tekeningen:

Ralph Goutier

Fotomateriaal:

Botine Koopmans, tenzij anders vermeld

Grafische verzorging:

Marjon van Kan
Atelier voor Grafische vormgeving
Zoetermeer

Reproductie:

Xerox Business Services
DTP Zoetermeer

Deze publicatie behoort bij de wijkexposities 'De Gave Stad' die in de periode 2001 - 2003 georganiseerd worden door de Stichting Floravontuur, Van Zeijl Photo Design en de gemeente Zoetermeer.

Zoetermeer 2001, tweede druk 2002

Afbeelding omslag: De Molenstraat in 1977
Foto: Wim Goutier

